

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.15>

Петков С.В.

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Гуманітарного навчально-наукового інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Губарев С.В.

к.ю.н., доцент, завідувач кафедри державно-правових і гуманітарних наук Гуманітарного навчально-наукового інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ: ДОСВІД ХОРВАТІЇ

Постановка проблеми. Тривала війна в Україні ставить перед державою низку актуальних завдань, одним з яких є належне забезпечення соціальних прав своїх захисників, впровадження чіткого та реального захисту прав своїх захисників, захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей. Стаття 3 Конституції України, гарантує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Наразі відбувається процес трансформації громадянського, в якому держава та її органи, суспільство в цілому та кожний громадянин має докладати зусилля щодо захисту територіальної цілісності та існування України. Перед Україною постає виклик створити сучасну сильну армію, в якій головним є життя кожного військовослужбовця. Тобто, захист державою прав кожного військовослужбовця має відбуватися на всіх рівнях, в тому числі і соціальних прав, оскільки за цю державу він віддає своє життя. Родини військовослужбовців також мають отримати відповідний захист, оскільки несуть ризик втрати батька, чоловіка, сина або брата.

Вивчення досвіду провідних демократичних країн, зокрема моделі соціального захисту військовослужбовців Хорватії для створення сучасного адміністративно-правового

регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни в Україні, формування практичних пропозицій для впровадження справедливого та прозорого механізму соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, заснованого на українських національних традиціях та демократичних надбаннях є актуальною темою сьогодення.

Фундаментальні принципом сучасної демократичної країни є орієнтація на забезпечення повноцінної реалізації прав і свобод особистості та рівності перед законом. На даний час, як ніколи для України важливе впровадження і дотримання умов реалізації людиноцентристського підходу, впровадження сервіс, який спрямований на реалізацію публічного інтересу та надання відповідних послуг, насамперед в сфері соціального захисту військовослужбовців [2].

Найактуальнішим питанням є реорганізація системи соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, яка існує в Україні, оскільки, на даний час не має більш важливого завдання, ніж захист України та створення механізму належного захисту тих хто її захищає - військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблематики нормативно-правового регулювання відносин

у сфері пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби займалися відомі представники української науки, які зробили внесок у розвиток національної правової доктрини. Аналіз наукових праць таких теоретиків права та вчених, які досліджують теоретико-методологічні проблеми взаємодії громадянського суспільства і держави, розвиток їх відносин в сучасний період демократичної модернізації України, взаємодію в захисті прав і свобод людини і громадянина, в процесі здійснення державної влади та місцевого самоврядування, зокрема Оніщенко Н.М. [3], Скрипнюк О.В., Шемшученко Ю.С. [4], Кучук А.М. [5], Сущенко В.М. [6], адміністративного та військового права Короткі І.М. [7], Петкова С.В. [8], Шопіної І.М. [9] надав можливість встановлення загальнотеоретичних положень адміністративної галузі юридичної науки. Теоретично-правові думки таких вчених як Копотун І.М. [10], Армаш Н.О. [2], Попков Б.О. [11], Джус О.А. [12], Микитюк М.А. [7], Журавльов Д.В. [13], Герасименко О.В. [14], Шамрай Б.М. [15] стали основою для здійснення подальшого наукового пошуку, оскільки відносини, які виникають у сфері адміністративно-правового забезпечення державою соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей, що є предметом регулювання адміністративного права.

За останній час, в Україні було опубліковано декілька матеріалів, які стосуються програм соціальної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей в інших країнах. Зокрема, порівняльний аналіз програм також проводився у межах Звіту ПРООН «Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України», який пропонує огляд надання соціальних послуг ветеранам в межах різних систем [16]. Заслужують на увагу проведені дослідження Українським ветеранським фондом праці «Інструменти та практики державної підтримки ветеранського бізнесу в Республіці Хорватія» [17].

Метою статті є вивчення досвіду Хорватії, країни, яка є членом Європейського Союзу та входить до блоку НАТО задля створення сучасного адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні, з метою дослідження та формування пропозицій для впровадження механізму соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей, заснованого на демократичних світових надбаннях.

Матеріали і методи. При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання зазначеного методологічного інструментарію дозволило проаналізувати та виокремити інформацію із зазначених джерел та нормативно-правових актів Хорватії, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, які знайшли своє відображення у викладеному матеріалі. Зазначені методи використовувалися при роботі з нормативно-правовими актами Великобританії, які регулюють питання захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Виклад основного матеріалу. В результаті перебудови світового порядку після Другої світової війни, Хорватія стала республікою у складі Югославії, яка мала автономію. Декілька разів Хорватія намагалася виступити проти центрального режиму з вимогою ширших прав та свобод — зокрема під час «хорватської весни» 1971 року [18]. Останній військовий конфлікт, що стався на території Хорватії та до якого була залучена велика кількість населення, була Вітчизняна хорватська війна (Війна за Незалежність (1991-1996)).

25 червня 1991 року Республіка Хорватія проголосила свою незалежність, але проти неї виступила сербська армія. У 1991 році була утворена Хорватська Національна Гвардія, яка у 1993 році стала регулярною армією республіки.

Усього за період Війни за незалежність, за деякими оцінками Хорватія втратила до 14

тисяч громадян, 43,4% з яких були цивільними [19]. Воєнні дії призвели до значних руйнувань інфраструктури країни, високого рівня безробіття та збідніння населення після завершення бойових дій.

Відповідно до записів Реєстру хорватських ветеранів, у Вітчизняній війні з 1991 року до 1996 року брали участь 506 133 хорватських громадян, включаючи бойові та небойові сектори. З 2001 року Хорватія є частиною Міжнародних сил сприяння безпеці під егідою НАТО та ООН [20].

На момент початку Вітчизняної війни у Хорватії не було власної незалежної держави (це була частина Югославії), не було міністерства оборони та власних збройних сил. На той момент участь у збройному протистоянні взяли добровольці та незначні сили республіканської поліції, головним завданням яких було термінове створення армії.

Формування професійних Збройних сил розпочалося у Хорватії у 1991 році, після референдуму про незалежність Хорватії. Було створено чотири професійні охоронні бригади Хорватської національної гвардії, які були укомплектовані з колишніх діючих підрозділів спеціальної поліції (у цей час югославські збройні сили усе ще діяли на території Хорватії). 28 травня 1991 року в Краньєвічєві відбулося перше шиккування Національної гвардії – день, який сьогодні відзначається як День Збройних сил Республіки Хорватія [21], оскільки в цей день Нацгвардія була перейменована у Збройні сили Республіки Хорватія 3 листопада 1991.

На даний час, Хорватська армія має два компоненти: компонент мирного часу складається з діючих військовослужбовців, цивільних службовців та працівників хорватських Збройних сил Хорватії, курсантів і призовників, які проходять 6-місячну національну службу, а також резервістів під час проходження військових навчань. Компонент збройних сил воєнного часу додатково складається з усіх інших резервістів.

Станом на середину травня 2020 року Збройні сили Республіки Хорватія налічують

15 605 осіб, з яких 14325 діючих військовослужбовців і 1280 державних службовців і державних службовців [22]. Керує хорватською армією Міністерство оборони Республіки Хорватія.

З 2008 року служба в армії Хорватії є добровільною, а обов'язковий призов скасовано. Зміни було запроваджено з метою професіоналізації армії у Хорватії. Через добровільну військову підготовку військовозобов'язані здобувають військові знання та навички для виконання обов'язків військової служби у Збройних Силах Республіки Хорватії, а також необхідні знання та навички для проходження служби в резерві Збройних Сил Республіки Хорватії. Це також є однією з умов прийняття на дійсну військову службу, тобто набувається можливість брати участь у секретному резерві. Програма добровільної військової підготовки триває вісім тижнів [23]. Під час служби кандидати отримують щомісячну виплату у 700 євро.

Кандидат може бути направлений на добровільні військові збори до останнього дня календарного року, в якому йому виповнюється 30 років, якщо він відповідає таким умовам: є повнолітнім громадянином Республіки Хорватія, за станом здоров'я придатний до військової служби; проти нього не ведеться кримінальне провадження; він не був засуджений до безумовного позбавлення волі за будь-який кримінальний злочин тривалістю понад шість місяців; він не проходив строкову військову службу; він не подавав прохання про звільнення або відмову від хорватського громадянства [23].

З 2009 року Хорватія також є повноправним членом НАТО, хорватські військові беруть участь в операціях під егідою НАТО, а також проходять спільні тренування та відповідні стандарти військової підготовки.

Основним законом, який ратифікує права ветеранів та їх родин у Хорватії, є «Закон про хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їх сімей», який діє з 31.07.2021 року [24].

Заслужують на увагу (для перейняття досвіду) терміни, які застосовується цьому законі. Так, згідно з положеннями статті 3 цього Закону, хорватський ветеран Вітчизняної війни - це особа, яка організовано брала участь у захисті незалежності, територіальної цілісності, тобто суверенітету Республіки Хорватія у якості:

а) члена Збройних сил Республіки Хорватія (Корпусу національної гвардії, Хорватської армії, міністерства, до сфери компетенції якого належать питання оборони, Поліції, міністерства з питань внутрішніх справ і Хорватських сил оборони);

б) члена збройних загонів Народного захисту, який був безпосередньо залучений, як член бойового сектору щонайменше 100 днів у період з 30 липня 1991 року до 31 грудня 1991 року або менше, якщо участь в захисті суверенітету Республіки Хорватія він продовжив без перерви у бойовому секторі Збройних сил Республіки Хорватія тривалістю не менше 100 днів безперервно;

в) члена збройних загонів Народного захисту, який не мав зобов'язання бути в запасі або не був на строковій службі, якщо він був безпосередньо залучений як член бойового сектору щонайменше 30 днів у період з 30 липня 1991 року по 31 грудня 1991 року;

г) члена збройних загонів Народного захисту, який був безпосередньо залучений як член бойового сектору, який при цьому помер, отримав поранення або ушкодження в період з 30 липня 1991 року по 31 грудня 1991 року;

д) члена збройних загонів Народного захисту, який був безпосередньо залучений як член бойового сектору, і при цьому зник безвісти в період з 30 липня 1991 року по 31 грудня 1991 року,

е) члена збройних загонів Народного захисту, який був безпосередньо залучений як член бойового сектору, який при цьому утримувався у ворожому таборі, в'язниці чи в іншому ворожому об'єкті в період з 30 липня 1991 року по 31 грудня 1991 року [24].

Під участю у захисті незалежності, територіальної цілісності, суверенітету Респу-

бліки Хорватія, тобто під час безпосередньої загрози суверенітету Республіки Хорватія (захист суверенітету Республіки Хорватія), розуміється збройний опір агресору та дії, безпосередньо пов'язані з таким опором (відправлення до загону, на бойову позицію і повернення, а також навчання і підготовка до виходу на поле бою) у період з 5 серпня 1990 року по 30 червня 1996 року [24].

Окремо Стаття 5 вказаного Закону визначає поняття добровольця. Добровольцем Вітчизняної війни є хорватський ветеран Вітчизняної війни: який брав участь у захисті суверенітету Республіки Хорватія у складі бойового сектору щонайменше 100 днів у період з 5 серпня 1990 року до 15 січня 1992 року; який не мав обов'язку служби в резерві або не мав обов'язку служби в армії, якщо він брав участь у захисті суверенітету Республіки Хорватія як член бойового сектора не менше 30 днів у період з 5 серпня 1990 року по 15 січня 1992 року, або щонайменше 100 днів у період з 5 серпня 1990 року по 31 грудня 1995 року.

Добровольцем Вітчизняної війни є хорватський захисник Вітчизняної війни, який зник безвісти при захисті суверенітету Республіки Хорватія, а також хорватський ветеран Вітчизняної війни, який загинув при захисті суверенітету Республіки Хорватія або помер під час утримання у ворожому таборі, в'язниці або на іншому ворожому об'єкті при захисті суверенітету Республіки Хорватія, який помер внаслідок поранення або травми, отриманої при захисті суверенітету Республіки Хорватія який помер внаслідок хвороби, загострення хвороби або появи хвороби при захисті суверенітету Республіки Хорватія і який покінчив життя самогубством внаслідок психічного захворювання, викликаного участю в захисті суверенітету Республіки Хорватія до 15 січня 1992 року, якщо його участь в захисті суверенітету Республіки Хорватія розпочалася не пізніше 8 січня 1992 року.

Статус добровольця Вітчизняної війни, зазначений у цій статті, підтверджується міністерством, відповідального за оборону,

або міністерства, відповідального за внутрішні справи [24].

Стаття 12 вказаного Закону надає визначення ветерана з інвалідністю: хорватський захисник з інвалідністю внаслідок Вітчизняної війни – це хорватський ветеран Вітчизняної війни, організм якого зазнав щонайменше 20% тілесних ушкоджень через: поранення або травму, які він отримав під час захисту суверенітету Республіки Хорватія; утримання в полоні у ворожому таборі, в'язниці, таборі чи в іншому ворожому об'єкті під час участі в захисті суверенітету Республіки Хорватія, або хворобу, причому хвороба, загострення хвороби або поява хвороби є прямим наслідком участі в захисті суверенітету Республіки Хорватія. Вважається, що якщо обсяг ушкодження організму полоненого становить щонайменше 20 відсотків, то він вважається є постійним.

Крім того, згідно із статтею 13 досліджуваного Закону, права хорватського захисника з інвалідністю внаслідок Вітчизняної війни, мають також члени медичного персоналу, військові кореспонденти, члени пожежних команд, моряки, члени екіпажів торговельного флоту та інші особи, які зазнали тілесних ушкоджень щонайменше у обсязі 20% через рани або травми, отримані при виконання військових чи інших обов'язків за наказом компетентних державних органів Республіки Хорватія під час захисту суверенітету Республіки Хорватія або як полонені - у ворожому таборі, в'язниці чи іншому ворожому об'єкті під час захисту суверенітету Республіки Хорватія.

Додатково статтею 15 Закон також вводить визначення учасника Вітчизняної війни. Так, учасник Вітчизняної війни — це особа, яка не має визнаного статусу хорватського ветерана Вітчизняної війни і яка під час виконання військових чи інших обов'язків за наказом компетентних державних органів Республіки Хорватія або юридичних осіб в повній або переважній власності Республіки Хорватія чи органів місцевого чи територіального (регіонального) самоврядування або Міста Загреба,

сприяла захисту суверенітету та здобуттю незалежності Республіки Хорватії в якості: члена загону Народного захисту, медичного персоналу або члена Головного санітарного штабу Республіки Хорватія, військового кореспондента, члена пожежних команд, моряка, члена екіпажу суден торговельного флоту, члена Цивільного захисту; інша особа, яка не має визнаного статусу хорватського ветерана Вітчизняної війни, і яка під час виконання військових чи інших обов'язків за наказом компетентних державних органів Республіки Хорватія або юридичних осіб в повній або переважній власності Республіки Хорватія або органів місцевого чи територіального (регіонального) самоврядування чи Міста Загреба, сприяла захисту суверенітету та встановленню незалежності Республіки Хорватія.

Члени підрозділів Міністерства оборони, які брали участь у Вітчизняній війні, можуть подати заяву до обласного управління оборони, а члени підрозділів Міністерства внутрішніх справ, які брали участь у Вітчизняній війні, до головного управління Міністерства внутрішніх справ або управління поліції.

Час участі у Вітчизняній війні також підтверджується довідкою компетентних державних органів, тобто довідкою Міністерства оборони та Міністерства внутрішніх справ. Ці два міністерства ведуть облік ветеранів, який вони зобов'язані передавати у Міністерство ветеранів.

Закон також регламентує права членів родин ветеранів, що також заслуговує на увагу для формування власного підходу. Членами сім'ї вважаються член подружжя та діти, а також партнер у фактичних шлюбних відносинах, який до смерті, полону або до зникнення безвісти проживав з хорватським ветераном Вітчизняної війни у спільному домогосподарстві щонайменше три роки або менше, у разі, якщо у фактичних шлюбних відносинах народилася спільна дитина (члени вузького кола сім'ї), а також батьки (члени ширшого кола сім'ї). Статус фактич-

них шлюбних відносин для цілей частини цієї статті визначається в порядку цивільного судочинства.

В розумінні цього Закону поняття дитини охоплює дитину, народжену в шлюбі, дитину народжену поза шлюбом, усиновлену дитину, пасинка (падчерки).

Пасинок (падчерка), в розумінні цього Закону, є особою, у якої не лишилося в живих одного з батьків або батьки лишилися без батьківських прав на підставі рішення компетентного суду, яке вступило в законну силу, а хорватський ветеран Вітчизняної війни утримував таку дитину щонайменше один рік до того, як смертельно постраждав, був захоплений в полон або зник безвісти.

У розумінні цього Закону під поняттям «один з батьків» мається на увазі біологічний батько/матір, усиновлювач, вітчим та мачуха. Так, вітчим або мачуха хорватського ветерана Вітчизняної війни користуються правами, передбаченими цим Законом для батьків: якщо немає живого батька або матері хорватського ветерана Вітчизняної війни або вони позбавлені батьківських прав, якщо вони утримували хорватського ветерана Вітчизняної війни або їх утримував хорватський ветеран Вітчизняної війни щонайменше п'ять років перед тим, як смертельно постраждав, потрапив в полон або зник.

На даний час, ветерани становлять близько 10% від загальної кількості населення Республіки Хорватія. Серед них близько 95,1% чоловіків і 4,9% жінок. Більшість хорватських ветеранів мають вік від 40 до 54 років життя, з них близько 60,7%, а їхній середній вік становить близько 48,5 років [25]. За даними Національної Програми психосоціальної та медичної допомоги учасникам і особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни в Республіці Хорватія, у Вітчизняній війні брали участь 502 678 хорватських ветеранів, з яких 30141 були поранені чи травмовані, внаслідок участі у Вітчизняній війні 57212 хорватських ветеранів отримали тілесні ушкодження, а більше 20% мають статус

«хорватський захисник з інвалідністю внаслідок Вітчизняної війни» [26].

Дослідження кількісного співвідношення ветеранів та цивільного населення є важливим для України, оскільки на даний момент в Україні рахується більше 1 млн. військовослужбовців і ця кількість буде зростати. Зрозуміло, що кожного дня збільшується кількість учасників бойових дій, інвалідів в наслідок війни, загиблих, поранених, зниклих безвісти. Отже, виклики для України щодо належного соціального забезпечення цих категорій осіб вже скоро постануть дуже серйозні. Тому і готуватися до них необхідно заздалегідь шляхом впровадження найкращого досвіду інших країн світу.

За даними Міністерства з питань ветеранів, у Вітчизняній війні та від наслідків Вітчизняної війни без одного або двох батьків залишилося 7 288 дітей смертельно постраждалих та ув'язнених або зниклих безвісти хорватських ветеранів Вітчизняної війни. За оцінками, кількість цивільних жертв війни становить від 4 000 до 8 000, але до теперішнього часу не існує достатньо якісних чи чітких даних для підтвердження точної кількості загиблих. Статус цивільної особи з інвалідністю внаслідок війни отримали 2 333 особи, ще 319 осіб мають право на отримання допомоги для членів сім'ї (члени сім'ї цивільних жертв війни). Загалом, близько 25% усього населення Республіки Хорватія під час війни зазнало прямого воєнного стресу.

Хорватія почала законодавчо закріплювати права ветеранів у 1994 році, зі значними змінами до законодавства у 1996, 2001 та 2004 роках. До 2004 року Закон про права хорватських учасників Вітчизняної війни та членів їхніх сімей надавав цій групі населення 37 різних матеріальних пільг, найважливіші з яких включали пенсії, компенсації за інвалідність, платні медичні послуги, пріоритет у забезпеченні житлом, допомогу на дітей, допомогу по безробіттю, фінансову допомогу у працевлаштуванні, зниження податків, стипендії, гарантований вступ до університетів

та багато інших. Порівняльне дослідження країн-членів ЄС, включаючи США, Ізраїль і Німеччину, показало, що Хорватія посідає перше місце за обсягом і якістю пільг, що надаються ветеранам [27].

До Закону від 2004 року були внесені подальші зміни у 2005 році, двічі у 2007 році, двічі у 2009 році, у 2010, 2011, 2012 роках, тричі у 2013 році, один раз у 2014 році, а вже у 2017 році був прийнятий абсолютно новий Закон зі значним розширенням прав і матеріальних пільг. Цей досвід також має бути предметом уваги для України.

Закон 2017 року знову відкрив можливість зареєструватися як ветеран війни (її не було після 2009 року), знизив пенсійний вік, розширив права членів сім'ї на успадкування пенсій ветеранів, запровадив обов'язкове фінансування ветеранських об'єднань, а також низку інших соціальних пільг [24]. Наприклад, охорона здоров'я, спеціальна компенсація у разі безробіття та пільгове становище при працевлаштуванні на державну службу. З моменту запровадження закону в листопаді 2017 року по лютий 2018 року було зареєстровано 3 955 заяв на отримання статусу ветерана з інвалідністю. На 2021 рік від моменту ухвалення закону статус ветеранів додатково отримали 7 075 осіб [27].

Водночас, щоб запобігти зловживанням та надання хибних статусів, Уряд прописав складний порядок для потенційних отримувачів допомоги по інвалідності (який стосується усіх людей з інвалідністю, а не лише ветеранів). Так, претенденти мають спочатку пройти експертизу в уповноваженому закладі охорони здоров'я, а потім пройти комісією експертів в Інституті експертизи та професійної реабілітації. Це спеціальний організаційний підрозділ, який перевірятиме кандидатів на отримання статусу першого та другого ступеня. Після проведення експертизи Експертної ради з усією документацією розгляд цього висновку здійснюється Радою вищих експертів, а після проведення процедури розгляду, справа повертається до апарату державної

адміністрації, який залежно від висновку, видає рішення про статус хорватського інваліда війни [27].

У 2018 році Європейська комісія розкрила хорватський закон про ветеранів Вітчизняної війни у своєму щорічному звіті за 2018 рік за те, що він підвищив пенсії та надав додаткові соціальні пільги колишнім учасникам бойових дій [28]. Критика, зокрема, стосувалася того, що поруч із підвищенням пільг, хорватська влада не ефективно забезпечує покращення ситуації щодо працевлаштування ветеранів.

Слід відмітити також інші нормативні акти Хорватії, які є ключовими для врегулювання прав ветеранів та членів їх родин, а саме: Закон про захист військових та цивільних інвалідів; Закон про цивільних жертв Вітчизняної війни; Закон про осіб, зниклих безвісти під час Вітчизняної війни; Закон про Фонд хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей [29].

В Хорватії також запроваджена Національна програма психосоціальної та медичної допомоги учасникам та особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни, другої світової війни та тим, хто повернувся з миротворчих місій [30], а також Програма професійної підготовки та працевлаштування хорватських ветеранів і членів їхніх сімей [31].

У 2018-му було також ухвалено Закон про Фонд хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей. Фонд за своєю природою є відкритим інвестиційним фондом і не має статусу юридичної особи. Управління фондом здійснює компанія з управління відкритими інвестиційними фондами з публічною офертою. При цьому, Головою правління фонду є Міністр у справах ветеранів, а управління здійснюється загалом 9-ма членами, яких призначає та звільняє Уряд Республіки Хорватія [32]. Міністерство один раз на місяць повинне обмінюватиметься даними про спадкоємців часток у Фонді хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей з органом, відповідальним за управління Фондом

хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей [33].

Дані про спадкоємців часток у Фонді хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей та про кількість успадкованих часток подають спадкоємці смертельно постраждалих, зниклих безвісти та померлих хорватських ветеранів Вітчизняної війни. Залежно від розміру частки у Фонді, її власник має змогу отримати фінансові дивіденди з прибутків Фонду. При цьому, згідно із Законом про Фонд хорватських ветеранів, чверть реалізованого нетто-прибутку від інвестицій Фонду розподіляється між учасниками Фонду відповідно до розміру їх часток, чверть реінвестується у сам Фонд, а половина реалізованого нетто-прибутку від інвестицій «призначена для здійснення соціально-гуманітарних заходів, спрямованих на покращення статусу хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей, і зокрема призначена для юридичної особи, створеної для покращення економічного та матеріального становища хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей, а також установ з надання підтримки та послуг ветеранам війни та іншим постраждалим особам» [34].

Практично з моменту розгортання воєнних дій у Хорватії почали складати Реєстр хорватських ветеранів, до якого вносили загиблих, полонених та зниклих безвісти. Після війни згаданий Реєстр став наріжним каменем реалізації політики у сфері турботи про учасників Вітчизняної війни, і на сьогодні ним займаються Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ (залежно від того, де служила людина). Для реєстрації потрібно подати документи до відповідного Міністерства.

Слід зазначити, що Україною був впроваджений досвід Хорватії та створений відповідний реєстр ветеранів та вже запрацював «Електронний кабінет ветерана».

Єдиний реєстр ветеранів Хорватії не є загальнодоступним, а дані використовуються для потреб проваджень, які ведуть

Міністерство та інші компетентні органи, а також для інших цілей, передбачених спеціальним нормативним актом.

Після того, як людина отримує підтвердження статусу ветерана у Міноборони чи МВС, нею та її соціальною підтримкою, а також підтримкою її родини займається Міністерство хорватських ветеранів (МХВ), яке співпрацює з іншими міністерствами та державними установами. Так, наприклад, у сфері охорони здоров'я, Мінветеранів співпрацює із Хорватським інститутом громадського здоров'я. Якщо людині необхідна паліативна допомога, то вона надається відповідно до угод між Міністерством і компетентним державним органом управління охорони здоров'я та іншими установами, які надають паліативну допомогу та довготривале лікування.

Міністерство з питань ветеранів Вітчизняної війни Хорватії виникло на початку 1998 року для розвитку комплексної системи допомоги різним категоріям осіб, які постраждали внаслідок війни [34]. З 2003 по 2011 рік міністерство було включено до складу Міністерства у справах сім'ї, ветеранів та солідарності поколінь. Від 2011 і до цього часу воно має назву Міністерство хорватських ветеранів (Ministarstvo hrvatskih branitelja). Його компетенції регулює Положення про внутрішню організацію міністерства ветеранів.

Першим і головним напрямом діяльності міністерства ветеранів є вирішення питань, пов'язаних з правовим статусом захисників та членів їхніх родин.

Другий напрям – вдосконалення законодавства щодо допомоги захисникам, розширення рамок цієї допомоги, підвищення рівня освіченості і конкурентоздатності захисників, популяризація цінностей Вітчизняної війни і розширення знань про неї, передусім серед молодого покоління.

Третя функція міністерства – пошук зниклих безвісти, ексгумація, ідентифікація решток та організація поховань, турбота про меморіальні місця [35].

Послуги ветеранам та їхнім родинам надаються через ветеранські центри та центри, створені органами місцевого самоврядування. Частина запитів лежить на самих місцевих органах — наприклад, у сфері забезпечення житла. Організоване будівництво житла та купівлю квартир на ринку для потреб обслуговування житла споживачів здійснює Агентство правового обігу та посередництва у сфері нерухомості у співпраці з Міністерством ветеранів. Земля під забудову та комунальне обладнання для організованого будівництва надається органом місцевого самоврядування, на території якого реалізується програма організованого будівництва. Органи місцевого самоврядування можуть одержати відшкодування коштів за надані землі під забудову та комунальне обладнання в органі місцевого самоврядування, на території якого проживає отримувач житлового приміщення, зазначений у Законі.

Для надання послуг ветеранам органи місцевого або територіального (регіонального) самоврядування можуть засновувати власні центри. Їх створення вони погоджують із Міністерством ветеранів. Цими установами керує Адміністративна рада, яка призначається органом місцевого чи територіального (регіонального) самоврядування. Роботу установ фінансує орган місцевого або територіального (регіонального) самоврядування, який заснував установу. При цьому Міністерство у справах ветеранів здійснює загальний контроль діяльності таких центрів [24].

Закон про ветеранів також передбачає, що вони можуть створювати ветеранський соціально-трудова кооператив з метою посилення психосоціального благополуччя та оздоровлення, тобто легшої та швидшої реінтеграції його членів у суспільство та включення в трудові та економічні процеси членів з обмеженою трудовими можливостями та безробітних. При цьому, Мінветеранів бере на себе зобов'язання підтримувати кооператив на ринку та збільшувати його конкурентоспроможність.

Тривалий час ветерани та члени їхніх родин виявляли невдоволення у сферах соціальної та політики охорони здоров'я [25]. В повсякденному житті ветерани стикаються з низкою матеріальних проблем, таких як бідність, соціальна ізоляція, безробіття, не вирішене житлове питання. Крім того, багато людей мають проблеми зі здоров'ям та інвалідність, що ускладнює їм доступ до ринку праці та, таким чином, спричиняє безробіття. На додачу, постійні зміни законодавства та його комплексність ускладнюють орієнтування у ньому для його користувачів.

Проблему зайнятості в Республіці Хорватія мають намір вирішити через ветеранські центри - установи, які надають комплексні послуги догляду захисникам та постраждалим внаслідок Вітчизняної війни. Окрім хорватських ветеранів, цільовою групою користувачів є також їхні члени сімей, загиблих у миротворчих місіях солдатів, піротехніків та інших жертв Вітчизняної війни. Центри створюються під проводом Міністерства ветеранів, тобто є державними установами. Ідея у тому, щоб усе, що потрібно ветеранам, надавалося в одному місці.

Це резиденційно-реабілітаційний центр, у якому постійно або тимчасово розміщені хорватські ветерани, солдати, які повернулися з миротворчих місій, поранені сапери, цивільні жертви війни та інші особи, які потребують такого виду догляду. Для користувачів Центру забезпечене повне залучення громади, а також групові консультації, семінари та навчальні курси, семінари для професійної діяльності, психосоціальна підтримка, фізична реабілітація, освітня та трудова терапія, фізична підготовка та спорт і відпочинок у приміщенні та на відкритому повітрі [36]. У таких центрах можуть піклуватися про найбільш чутливу частину хорватських ветеранів поза їхніми домівками. На березень 2023-го у Хорватії уже працювали два такі ветеранські центри та планувалося відкриття ще двох [37]. У листопаді цього ж року було відкрито найбільший такий центр у Даруварі,

який оснащений 200 ліжками, може прийняти майже три тисячі користувачів на рік. Кошти ЄС співфінансували 85% будівництва та оснащення чотирьох таких центрів у Сіні, Петріньї, Шибенику та Даруварі вартістю 45 мільйонів євро [38].

Засновником центрів ветеранів є Республіка Хорватія, від імені засновника здійснює засновницькі права Міністерство у справах ветеранів. Важливо, що Центром ветеранів протягом семи років керує Міністерство ветеранів. Після закінчення цього періоду воно переходить до місцевої адміністрації, яка може вирішувати, що робити з об'єктом, чи залишати його існуюче призначення або доповнити його новим змістом.

За Законом про ветеранів, Міністерство ветеранів приділяє особливу увагу роботі громадських об'єднань ветеранів Вітчизняної війни, веде реєстр громадських об'єднань ветеранів Вітчизняної війни, підтримує їхню роботу та діяльність, а також у співпраці з громадськими об'єднаннями ветеранів Вітчизняної війни на постійній основі покращує якість життя хорватських ветеранів та членів їхніх сімей.

Пенсійна програма для ветеранів з інвалідністю в Хорватії є не лише широкомасштабною, але й щедрою. Ветеранські пенсії в 2,7-3,1 рази вищі за стандартні пенсії, а пенсії по інвалідності ветеранів приблизно в 3 рази вищі за загальні пенсії по інвалідності [39].

Основними напрямками діяльності Міністерства ветеранів у контексті соціального захисту, спираючись на проаналізовану законодавчу базу, є допомога ветеранам, членам їх родин, а також цивільному населенню, постраждалому внаслідок Вітчизняної війни, із психологічною інтеграцією та соціалізацією, та матеріальним забезпеченням. Також акцентується увага на додаткову освіту та працевлаштування ветеранів та їхніх дітей. Держава також пропонує підтримку бізнесів та ветеранських кооперативів. Додатково ветерани можуть отримати підтримку із житлом, зокрема у більш вигідних умовах кре-

дитування та оренди житла, а також переобладнання житла під їх потреби. Вони також користуються рядом додаткових виплат та мають вищу пенсію [40].

Система психосоціальної та медичної допомоги учасникам і особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни в Республіці Хорватія була створена і розвивалася внаслідок виражених потреб значної частини хорватського населення, відповідно до масштабів, інтенсивності та жорстокості нав'язаної війни. Агресія проти Хорватії спричинила, окрім численних матеріальних руйнувань, численні тяжко вимірювані та глибокі наслідки у психічному житті хорватських ветеранів, які вижили, постраждалих у війні та їхніх родин. На певних етапах, соціальна підтримка та охорона здоров'я навіть належали до сфери діяльності єдиного міністерства. Підтримка ветеранів та членів їх родин, включає надання їм медичного обслуговування, коштів на реабілітацію та лікування та інші пільги.

Через виклики, із якими зіткнулася значна частка населення Хорватії - ветеранів, членів їх родин, родин зниклих безвісти чи загиблих ветеранів - уряд Хорватії запровадив «Національну програму психосоціальної та медичної допомоги учасникам та особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни, Другої світової війни та тим, хто повернувся із миротворчих місій». Після завершення Вітчизняної війни у Хорватії залишилися вразливими ветерани, члени їх родин, учасники бойових дій, сім'ї зниклих безвісти - усього до 25% всього населення. Тому уряд поставив за мету «використовуючи наявні знання та досвід, розробити систему допомоги і підтримки та забезпечити для постраждалого населення найякіснішу можливу інтеграцію в суспільство» [26].

Було розпочато створення центрів психосоціальної допомоги учасникам та особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни, а Уряд Республіки Хорватія у 1999 році затвердив першу Національну програму пси-

хосоціальної та медичної допомоги учасникам і особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни. Програма розроблена для реалізації по всій Республіці Хорватія на місцевому, обласному, регіональному та національному рівнях, а Міністерство з питань ветеранів Вітчизняної війни Хорватії.

На місцевому рівні створені центри психосоціальної допомоги, які працюють в кожній жупанії з 1995 року і до сьогодні. У центрах психосоціальної допомоги працюють на непостійній основі фахівці різного профілю - психологи, соціальні працівники, психіатри, юристи та інші спеціалісти у соціальній і гуманітарній сфері, які постійно надають консультативну та психо-соціальну підтримку постраждалим (щоденне організоване чергування у центрах) та у формі мобільних команд (шляхом виїздів команди фахівців на виклик та до родини постраждалих). Також, після того, як стала зрозумілою така потреба, були організовані клуби ветеранів, консультації для подружжя та сімейні консультації, дитячі майстер-класи.

Важливим моментом, який доцільно відмітити є те, що метою забезпечення оптимальної психосоціальної інтеграції ветеранської спільноти у суспільство в центрах психосоціальної допомоги, крім психосоціального супроводу, надається і юридична допомога. Юридична допомога стосується, насамперед, процедури реалізації прав, що впливають із Закону про права хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їх сімей, права на пенсію, прав, які вони мають у зв'язку з безробіттям та в системі соціального захисту. У центрах користувачі можуть отримати інформацію про всі програми та проекти, що реалізуються Міністерством з питань ветеранів (можуть отримати зразки заяв та/або професійну допомогу під час подачі заявок на заходи з професійної підготовки та працевлаштування, співфінансування витрат на підготовчі курси для зарахування до вищих навчальних закладів, лікування в барокамері, медичну або фізичну реабілітацію тощо).

Висновок.

Враховуючи наведене вище, під соціальною підтримкою ветеранів та членів їх сімей у Хорватії, спираючись на проаналізовані політики та законодавство, вважають забезпечення та підтримку повноцінної участі ветеранів у житті суспільства. При цьому, ключовими елементами є психосоціальна інтеграція та матеріальна підтримка. Соціальну підтримку та інтеграцію ветеранів та постраждалих внаслідок Вітчизняної війни здійснюють через залучення психологів, юристів та інших спеціалістів у центрах психосоціальної підтримки та ветеранських центрах. Матеріальна підтримка реалізується через ряд пільг, виплат, підвищені пенсії, а також програми, спрямовані на професійну перепідготовку та підтримання ветеранських бізнесів та самозайнятості.

Для кращого адресування потреб та запитів ветеранів у Хорватії надання послуг та консультування ветеранів передано до органів місцевого самоврядування та спеціальних ветеранських центрів, які створюються державою і також передаються в управління місцевим адміністраціям.

Республіка Хорватія має інструменти, які потенційно могли б бути корисними для України. Так, Україна вже обмінюється досвідом із Хорватією [41] щодо реабілітації ветеранів та їх інтеграції у соціальне життя країни.

Зрозуміло, що Хорватія, має значні відмінності у структурі соціального піклування щодо ветеранів та членів їх сімей, але вона прагне до передачі надання послуг на місця.

Позитивною практикою серед також є значне залучення волонтерських організацій, які можуть надавати спеціалізовані послуги та сприяти кращій інтеграції ветеранів та членів їх родин до життя спільноти.

Рисою, що заслуговує на увагу, є спрямованість соціальної політики на надання інструментів ветеранам та членам їх родин, які допомогли б гарантувати фінансову незалежність та стабільність шляхом створення робочих місць, додаткового навчання та тре-

нування для працевлаштування, стимуляцію бізнесів працевлаштовувати ветеранів та підтримку ветеранських бізнесів.

Важливою особливістю також є зведення надання усіх ветеранських послуг до єдиного пункту, куди ветерани, зокрема ветерани з інвалідністю, та їх родини можуть звернутися для консультації щодо своїх прав та отримання послуг без потреби пошуку окремих інстанцій, які займаються різними елементами піклування. Перелічені інструменти могли б стати корисними в українській системі соціального захисту військовослужбов-

ців та членів їх сімей, щодо створення пункту («Єдиного вікна»), куди ветерани, зокрема ветерани з інвалідністю, та їх родини можуть звернутися для консультації щодо своїх прав та отримання послуг без потреби пошуку окремих інстанцій, які займаються різними елементами піклування. Зрозуміло, що український досвід є відмінним від досвіду Хорватії, але перелічені інструменти могли б стати корисними у контексті української системи захисту соціальних прав військовослужбовців та соціального захисту членів їх сімей та ветеранів.

Анотація

Вступ. Дана стаття присвячується питанням адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей у Хорватії. Здійснюється аналіз актів законодавства Хорватії, які регулюють адміністративно-правові відносини у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Розкривається організаційно-правовий механізм забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей у Хорватії. Актуальність дослідження досвіду адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців Хорватії, як країни члена Європейського Союзу та НАТО має велике значення для його врахування та впровадження в період формування сучасного забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни в Україні.

Мета. Метою дослідження є вивчення досвіду Хорватії, як країни члена Європейського Союзу та НАТО для створення сучасного адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в умовах повномасштабної війни в Україні, формування практичних пропозицій для впровадження справедливого та прозорого механізму соціальних гарантій військовослужбовців та членів їх сімей.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: нормативно-правове забезпечення щодо регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Хорватії; праці вітчизняних авторів, що провадять науково-практичні дослідження в галузі соціального забезпечення військовослужбовців.

Під час здійснення дослідження використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання вказаного методологічного інструментарію надало змогу здійснити аналіз та висвітлити інформацію з викладених джерел та юридичних актів, з'ясувати зміст правових норм цих актів та отримати нові знання, що знайшли своє відображення у викладеному матеріалі.

Результати. Результатом аналізу стало встановлення інформації щодо адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в моделі військової служби Хорватії. Досвід системи Хорватії, яка має спільну з Україною пострадянську спадщину може стати корисним для України в контексті реформування армії та створення сучасного та демократичного адміністративно-правового механізму захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Перспективи. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the development of proposals for amendments to the current legislation of Ukraine, since the imitation of Croatia's

experience for the provision of social services to veterans in Ukraine has already begun in 2021 at the government level. One of the potential points of implementation of Croatia's experience is a clear regulation in the Ukrainian legislation of the distribution of powers of stakeholders, with the supremacy of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine. Croatia's experience in implementing a system of social support for veterans, which has a clear focus on adapting them to civilian life, ensuring employment after the end of service and psychological support for them and their family members, is also useful for Ukraine.

Ключові слова: адміністративне право, соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей, військове право.

Petkov S.V., Gubarev S.V. Administrative and legal regulation of social protection of military personnel and members of their families: experience of Croatia

Introduction. This article is devoted to issues of administrative and legal regulation of social protection of military personnel and their family members in Croatia. The analysis of Croatian legislative acts, which regulate administrative and legal relations in the field of social protection of military personnel and their family members, is carried out. The organizational and legal mechanism for ensuring the social rights of military personnel and their family members in Croatia is disclosed. The relevance of researching the experience of administrative and legal regulation of social protection of servicemen in Croatia, as a member state of the European Union and NATO, is of great importance for its consideration and implementation during the formation of the modern provision of social rights of servicemen and their family members in the conditions of a full-scale war in Ukraine.

Goal. The purpose of the study is to study the experience of Croatia, as a member of the European Union and NATO, to create a modern administrative and legal regulation of social protection of servicemen and their family members in the conditions of a full-scale war in Ukraine, to form practical proposals for the implementation of a fair and transparent mechanism of social guarantees for servicemen and their members families

Materials and methods. The materials of the research are: regulatory and legal support for the regulation of social protection of military personnel and their family members in Croatia; works of domestic authors conducting scientific and practical research in the field of social security of military personnel.

During the research, general scientific methods of analysis, synthesis and formal legal method were used. The use of the specified methodological tools made it possible to analyze and highlight information from the presented sources and legal acts, to find out the content of the legal norms of these acts and to obtain new knowledge, which was reflected in the presented material.

The results. The result of the analysis was the establishment of information on the administrative and legal regulation of social protection of servicemen and their family members in the model of military service in Croatia. The experience of the Croatian system, which has a common post-Soviet heritage with Ukraine, can be useful for Ukraine in the context of reforming the army and creating a modern and democratic administrative and legal mechanism for the protection of the social rights of servicemen and their family members.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the development of proposals for amendments to the current legislation of Ukraine, since the imitation of Croatia's experience for the provision of social services to veterans in Ukraine has already begun in 2021 at the government level. One of the potential points of implementation of Croatia's experience is a clear regulation in Ukrainian legislation of the distribution of powers of stakeholders, with the supremacy of the relevant Ministry. The implementation of Croatia's system of social support for veterans, which

has a clear focus on their adaptation to civilian life, ensuring employment after the end of service and psychological support for them and their family members, is also appropriate for Ukraine.

Key words: administrative law, social protection of servicemen and their family members, military law.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України 28 червня 1996 року №254к/96-ВР / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.04.2024).
2. Адміністративно-правова реформа в Україні: навчальний посібник / Н.О. Армаш та ін. ; за заг. ред. С.В. Петкова. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.
3. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2008. 320 с.
4. Шемшученко Ю.С., Скрипнюк О.В. Сучасний конституційний процес і проблеми вдосконалення регулювання захисту прав людини в Конституції України (частина перша). Публічне право. 2015. № 3. С. 12-19.
5. Кучук А.М. Основи теорії правового поліцентризму: монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
6. Сущенко В.М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Наукові записки НаУКМА. Том 129. Юридичні науки. 2012. С. 28-31.
7. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення) / укл. І.М. Коропатнік, М.А. Микитюк та ін., за ред. С.В. Петкова. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 442 с.
8. Адміністративна діяльність органів публічної влади. Сучасний стан та перспективи розвитку / С.В. Петков та ін. Київ: КНТ, 2019. 207 с.
9. Військове право: підручник / І.М. Шопіна та ін. ; за ред. І.М. Коропатніка. Київ: Алерта, 2019. 648 с.
10. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Загальне пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану / укл. І.М. Копотун. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 692 с.
11. Україна під час російсько-української війни 2014-2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень: монографія / за заг. ред. Б.О. Попкова. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 272 с.
12. Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану); міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (стандарти НАТО) / укл. О.А. Джус та ін. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2023. 594 с.
13. Мобілізація і мобілізаційна підготовка в Україні 2022: основне законодавство, коментарі та роз'яснення, правові позиції Верховного суду / Журавльов Д.В. та ін, упоряд. С.В. Петков. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2022. 330 с.
14. Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки: методичний посібник / О.В. Герасименко та ін. Київ: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2023. 130 с.

15. Окремі питання парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців збройних сил та інших військових формувань України / Б.М. Шамрай. Прикарпатський юридичний вісник, випуск 6 (41), 2021. С. 32-35.
16. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. Звіт ПРООН. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferi-reintehratsiyi-veteraniv-mirkuvannya-shchodo-voynenoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny>. (дата звернення 01.04.2024).
17. Інструменти та практики державної підтримки ветеранського бізнесу в Республіці Хорватія: Аналітична довідка Відділу навчально-аналітичної роботи Українського ветеранського фонду Міністерства у справах ветеранів. URL: <https://veteranfund.com.ua/analytics/tools-and-practices-of-state-support-for-veteran-business-in-the-republic-of-croatia/>. (дата звернення 01.04.2024).
18. Системи соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія. Аналітична записка / С.Брус, Я.Бухта, І.Шматко, за заг.ред. Д.Султангалієва та Л.Галан – Київ, 2023. – 104с. с.9
19. George Fink. Stress of War, Conflict and Disaster. 2010. URL: https://books.google.co.uk/books?id=rOq4XV94wLsC&pg=PA469&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. (дата звернення 01.04.2024).
20. Željko Tuličić, Ivana Marić. Veteranski centri kao primjer sveobuhvatne skrbi za hrvatske branitelje, 8. listopada 2018. Link URL: <https://hrcak.srce.hr/file/315023>. (дата звернення 01.04.2024).
21. Kostanjak, P. (2020, June 10). A 29-year history of the Croatian Army. Hrvatski vojnik. URL: <https://hrvatski-vojn timer.hr/a-29-year-history-of-the-croatian-army/>. (дата звернення 01.04.2024).
22. Oružane snage Republike Hrvatske. URL: https://www.osrh.hr/#rubData/HTML/HR/O%20NAMA/OP%C4%86ENITO/20200511_Ljudski_resursi_v2/Ljudski_resursi_HR.htm. (дата звернення 01.04.2024).
23. Program Dragovoljnog Vojnog Osposobljavanja - Morh. URL: <https://www.morh.hr/program-dragovoljnog-vojnog-osposobljavanja/>. (дата звернення 01.04.2024).
24. Закон про хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їх сімей. Оригінал (хорватською): URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_12_121_2758.html. (дата звернення 01.04.2024).
25. Željko Tuličić, Ivana Marić. Veteranski centri kao primjer sveobuhvatne skrbi za hrvatske branitelje, 8. listopada 2018. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/315023>. (дата звернення 01.04.2024).
26. Національна Програма психосоціальної та медичної допомоги учасникам і особам, які постраждали внаслідок Вітчизняної війни в Республіці Хорватія. Оригінал документу (хорватською): URL: https://branitelji.gov.hr/UserDocsImages/savjetovanja/10nacionalni_studeni_2013-2.pdf. (дата звернення 01.04.2024).
27. Dolenc, Danijela. (2018). A Soldier's State? Veterans and the Welfare Regime in Croatia. Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju. 14. 55-78. 10.20901/an.14.03. URL: https://www.researchgate.net/publication/324017046_A_Soldier's_State_Veterans_and_the_Welfare_Regime_in_Croatia. (дата звернення 01.04.2024).
28. European Semester: Assessment of progress on structural reforms, prevention and correction of macroeconomic imbalances, and results of in-depth reviews under Regulation (EU) No 1176/2011. URL: <https://commission.europa.eu/system/files/2018-03/2018-european-semester-country-report-croatia-en.pdf>. (дата звернення 01.04.2024).
29. Grgurinovic, M. (2021, December 14). Croatia registers over 3,000 more war veterans during pandemic. Balkan Insight. URL: <https://balkaninsight.com/2021/12/13/croatia-registers-over-3000-more-war-veterans-during-pandemic/>. (дата звернення 01.04.2024).

30. Rašović, R. (2018, March 9). U Samo DVA MJESECA 4000 branitelja zatražilo status Ratnog Vojnog Invalida. Večernji.hr. URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/u-samo-dva-mjeseca-4000-branitelja-zatražilo-status-ratnog-vojnog-invalida-1231339>. (дата звернення 01.04.2024).
31. Filip Rudic, A. V. (2018, November 20). Balkan War veterans still battling for State benefits. Balkan Insight. URL: <https://balkaninsight.com/2018/10/08/balkan-war-veterans-still-battling-for-state-benefits-10-05-2018/>. (дата звернення 01.04.2024).
32. Zakon o fondu hrvatskih Branitelja iz domovinskog rata I članova Njihovih Obitelji. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_11_99_1914.html. (дата звернення 01.04.2024).
33. Izvješće Odbora Za Ratne veterane O Poslovanju Fonda hrvatskih branitelja iz domovinskog rata I članova Njihovih Obitelji za 2022. godinu. Hrvatski sabor. URL: <https://sabor.hr/radna-tijela/odbori-i-povjerenstva/izvjesce-odbora-za-ratne-veterane-fonda-hrvatskih-branitelja-iz>. (дата звернення 01.04.2024).
34. Uredba o unutarnjem USTROJSTVU Ministarstva Branitelja. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_03_28_673.html. (дата звернення 01.04.2024).
35. Європейська правда. (2018, April 4). 11% ветеранів: як повоєнна Хорватія повернула військових до мирного життя. Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/4/7079902/>. (дата звернення 01.04.2024).
36. Veteran center reconstruction. GIN. (2018, November 27). URL: <https://gin.hr/en/veteran-center-reconstruction/>. (дата звернення 01.04.2024).
37. Hina. Hrvatska će Uskoro primiti 20 Ranjenika Iz Ukrajine. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/hrvatska-ce-uskoro-primiti-20-ranjenika-iz-ukrajine/2451361.aspx>. (дата звернення 01.04.2024).
38. Otvoren Veteranski centar U daruvaru. branitelji.gov.hr. URL: <https://branitelji.gov.hr/vijesti/otvoren-veteranski-centar-u-daruvaru/4505>. (дата звернення 01.04.2024).
39. Dolenc, Danijela. (2018). A Soldier's State? Veterans and the Welfare Regime in Croatia. Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju. 14. 55-78. 10.20901/an.14.03. URL: https://www.researchgate.net/publication/324017046_A_Soldier's_State_Veterans_and_the_Welfare_Regime_in_Croatia. (дата звернення 01.04.2024).
40. U Hrvatskom Saboru Izglasana Zakona O Izmjenama Zakona o smanjenju mirovina određenih, odnosno ostvarenih Prema Posebnim propisima O Mirovinskom Osiguranju. URL: <https://mrosp.gov.hr/vijesti/u-hrvatskom-saboru-izglasana-zakona-o-izmjenama-zakona-o-smanjenju-mirovina-odredjenih-odnosno-ostvarenih-prema-posebnim-propisima-o-mirovinskom-osiguranju/13080>. (дата звернення 01.04.2024).
41. Хорватія передала Мінветеранів свої правові напрацювання щодо захисту ветеранів. Цей практичний досвід буде використано в Україні”, Юлія Лапутіна”. URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/horvatiya-peredala-minveteraniv-svoji-pravovi-naprasyuvannya-shchodo-zahistu-veteraniv-sej-praktichnij-dosvid-bude-vikoristano-v-ukrayini-yuliya-laputina>. (дата звернення 01.04.2024).